

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М. П. ДРАГОМАНОВА

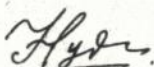
На правах рукопису

РУДЕНКО Юрій Дмитрович

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАУКОВОГО
СВІТОГЛЯДУ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ УКРАЇНИ /1917-1941/

ІЗ.00.01- теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ- 1995

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Алексюк Анатолій Миколайович;
доктор педагогічних наук, професор
Майборода Василь Каленикович;
доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Стельмахович Мирослав Гнатович.

Провідна установа: Київський державному лінгвістичний університет.

Захист відбудеться "14" серпня 1995 року о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д ІІЗ.01.01 в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова /252030, м.Київ-30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "13" травня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.Я.Плющ

ВСТУП

В епоху відродження Української держави, культурно-історичних цінностей рідного народу, його традицій і звичаїв, глибокого осмислення взаємозв'язків національного і загальнолюдського, відмови від багатьох догм відбуваються складні, неоднозначні процеси в свідомості як окремої особистості, так і всього народу.

В умовах демократизації та гуманізації громадського життя, відродження національної школи, системи виховання, з одного боку, складаються сприятливі умови для розвитку особистості, формування в неї наукового світогляду. З іншого боку, в перехідну добу з утратою ілюзорних переконань, ідеалів виникає загроза знецінення моралі, гуманістичних цінностей, зростання злочинності серед підлітків та юнаків.

Філософи і психологи, народознавці і педагогі, представники інших наук одноставно визнають, що світогляд - це провідна духовна, рушійна сила, яка визначає мету, смисл і зміст життя людини, її корисність для народу, держави. Науковий світогляд має ґрунтуватися на народному світогляді, який складає "підвалини національної філософії" /Д.Чижевський/. Філософи стверджують, що "всі елементи структури особистості тією чи іншою мірою залежать від світогляду, який є ядром цієї особистості" /А.Спіркін/.

Висока суспільна значущість світогляду пояснюється його фундаментальною роллю у житті людини, народу, держави.

Проблемі формування в учнівської молоді наукового світогляду приділяли увагу Л.Зоріна, І.Лернер, Е.Моноссон, М.Огурцов, Р.Рогова, І.Сисоєнко. Дослідження минулих десятиліть певною мірою втратили свою актуальність, бо вони ґрунтувалися на методології, яка не витримала випробування часом.

В Україні проблема формування в учнів світогляду досліджува-

лася в працях М.Боршчевського, Т.Бугайко, Ф.Бугайко, О.Непорожнього, В.Постового, Д.Румянцевої, І.Синиці, В.Сухомлинського.

За останні десятиліття написано кілька кандидатських дисертацій /Є.Дурманенко, М.Клепар, І.Слюсаренко, В.Халамендик/, автори яких лише опосередковано торкаються важливих аспектів даної проблеми. Вони розкривають в основному питання формування в учнів поглядів і переконань на основі ідей змісту освіти, у позанавчальний час.

У попередні роки з'явилися праці, в яких досліджуються питання формування в учнів наукового світогляду, поглядів, переконань, ідеалів засобами народної педагогіки, українознавства /Т.Дем'янюк, П.Ігнатенко, В.Кажков, Т.Мацейків, М.Стельмахович, М.Струнка, Є.Сявавко та ін./

Розкриваються дослідження просвітницької і педагогічної спадщини Г.Ващенка, І.Огієнка, С.Русової, П.Дркевича та інших українських мислителів, освітніх діячів, які приділяли значну увагу формуванню в підростаючих поколіннях світогляду, народних поглядів, переконань, ідеалів.

В Україні проблеми формування в учнів наукового світогляду в історико-педагогічному аспекті майже не досліджувалися. Відомо, що дослідження історичних аспектів створюють той необхідний науковий фундамент, на якому тільки й можна розгорнути теоретичну і практичну педагогічну діяльність з даної проблеми в умовах відродження національної системи виховання.

Розвиток вітчизняної педагогіки в наш час відбувається на ґрунті поглиблення її філософсько-світоглядних, методологічних і теоретичних засад, нарощення лідерського потенціалу, набуття нею національної спрямованості. На цей процес істотно впливають ідеї й засоби народної педагогіки, українознавства. Відроджуються культурно-історичні основи духовності, глибше пізнаються етнічна

природа, національна свідомість і самосвідомість, характер, світогляд народу.

У період національного відродження українська педагогіка, її дидактика і теорія виховання все більше зосереджуються на пізнанні внутрішнього світу дитини як суб'єкта і об'єкта навчання й виховання. Зміцнюються етнософські і науково-філософські засади педагогічної науки, яка поступово набуває статусу української педагогіки не лише за зовнішньою ознакою-належністю до України та українського народу, але й за своїм внутрішнім змістом, характером, головною метою, ідеалами виховання.

Прогресивні явища у вітчизняній педагогіці пояснюються тим, що дослідники, вчителі, долаючи залишки національного безпам'ятства, і оволодівають науковим світоглядом, який наповнюється національними, загальнолюдськими ідеями й ідеалами. Цим засвідчується, що відбувається зближення наукового і народного, національного світогляду. Історично склалося так, що і в теорії науки, і в практиці життя української інтелігенції, і в діяльності школи виник розрив між змістом понять "науковий світогляд" і "національний світогляд". Необхідно ліквідувати негативні результати такого стану речей, зокрема в галузі розвитку педагогічної теорії і виховання підростаючих поколінь.

Політичні, економічні, національно-духовні цілі й завдання, що стоять перед нашим народом, молодою державою, вимагають значного підвищення статусу наукового світогляду в педагогічній теорії і практиці, у свідомості кожного педагога.

Орієнтація на ідеї класової боротьби, протистояння соціалізму капіталізму, які в попередні десятиріччя вважалися провідними ідеями заполітизованого і заідеологізованого офіційного світогляду, обумовили так зване "траншейне мислення", "окопне світосприймання".

Такі підходи гальмували виховання підростаючих поколінь із розку- тим мисленням, глибокою духовністю, гуманістичними поглядами, пе- реконаннями та ідеалами, цілісним науковим світоглядом.

Настрої соціальної апатії, ерозія моральних норм, девальвація вищих духовних цінностей, психологія споживацтва і всюдозволеності, історичне безпам'ятство і національний нігілізм—все це були показ- ники "роздвоєння свідомості" молоді, наслідки дотримання псевдонау- кових підходів до формування компонентів світогляду. Переважна части- на старшокласників, випускників шкіл не мала сформованого, цілісного наукового світогляду.

Переконання, поведінка багатьох юнаків і дівчат значною мірою залишаються бути асоціальними, такими, що не відповідають нормам моралі, вимогам наукового світогляду. Такі молоді люди відмовилися від старих ідейних орієнтирів, але нові в них ще не встигли сформу- ватися. Навчально-виховна практика ще не забезпечує належного роз- в'язання проблеми формування в учнів світогляду, тому що бракує на- дбань її теорії і методики.

Щоб успішно розвивати теорію і практику формування в учнів на- ціональної школи світогляду, потрібні принципово нові теоретико- методологічні підходи, бо успадкована методологія суперечить сучас- ним освітньо-виховним ідеалам, цілям і завданням навчання та вихо- вання підростаючих поколінь. Ця суперечність складає суть проблеми і проявляється в невідповідності змісту освіти, шляхів і методів роботи, застарілих підходів до виховання духовного світу учнів, ни- зького рівня сформованості в них світогляду потребам розвитку сучас- ної національної школи, науки, розв'язання завдань виховання в моло- ді цілісного світогляду.

Наша перехідна доба потребує фундаментальних історико-педаго- гічних досліджень, які б виявили все краще, що було у вітчизняній

науці з проблем формування в молоді світоглядної зрілості. На такій міцній основі можна буде успішно розв'язувати проблеми розвитку національної школи, системи виховання, формування в учнів світогляду.

Особливо суспільно значущим на сьогодні є дослідження питань формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів у 1917-1941 роках. Наукове вивчення цього важливого періоду в історії нашої держави за умов тоталітаризму штучно ускладнювалося, заборонялося, навмисно фальсифікувалося. Об'єктивне дослідження проблеми формування в шкільній молоді наукового світогляду проливає світло на ряд педагогічних закономірностей, сприяє обґрунтуванню сутнісних ознак і перспектив розвитку української національної системи виховання, створенню сприятливих умов для всебічного впливу на особистість.

Соціальна значущість, необхідність дослідження проблеми розвитку теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки в 1917-1941 роках обумовлені рядом причин. По-перше, у цей період Україна кілька років була незалежною державою. Починали утверджуватися такі напрями розвитку педагогічної думки і шкільної практики, зокрема в справі формування в молоді наукового світогляду, які мали справді історичне значення. По-друге, в основному у перше десятиріччя цього періоду розгорталися результативні творчі пошуки ефективних шляхів формування в учнів світогляду. Вони поповнили скарбницю української педагогічної спадщини і свідчили, що вітчизняна педагогічна теорія і практика розвивалися в руслі загальноєвропейського процесу. По-третьє, дослідження цього періоду переконливо доводить помилковість, шкідливість класового підходу, заполітизованого і заідеологізованого процесу виховання в учнів світогляду, від чого треба якомога швидше звільнитися в процесі побудови національної школи, системи виховання і від повторення яких треба застерегти майбутні покоління.

По-четверте, глибоке вивчення і творче впровадження здобутків у розв'язанні даної проблеми в досліджуваній період сприятиме досягненню українською системою виховання світового рівня, утвердженню незалежності України.

Зазначені фактори визначають вибір теми дослідження "Розвиток теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки України /1917-1941/". Проблема досліджувалася на матеріалі вивчення в середніх і старших класах загальноосвітньої школи предметів гуманітарного циклу як на уроках, так і в позанавчальний час. Враховуючи специфіку формування світогляду в учнів цих вікових періодів, багатофакторний вплив на цей процес, єдність теоретичних і практичних, духовних і поведінкових, діяльнісних факторів, ми досліджували його в найтіснішому зв'язку з соціальними умовами, участю молоді в громадських організаціях.

Об'єкт дослідження- теорія і практика формування в учнів загальноосвітньої школи наукового світогляду в досліджуваній період.

Предмет дослідження- складові становлення і розвитку формування в учнів наукового світогляду на уроках і в позанавчальній діяльності з гуманітарних предметів в історії педагогіки України в 1917-1941 роках. Вивчалися взаємовідношення в процесі навчання і виховання учнів, в яких відбувалося формування компонентів наукового світогляду в досліджуваній період.

Мета дослідження- виявити основні тенденції, шляхи формування в учнів наукового світогляду в історії розвитку школи і педагогіки України в 1917-1941 роках, узагальнити набутий теоретичний і практичний досвід і обґрунтувати наукові основи розв'язання даної проблеми в сучасній національній школі.

Гіпотеза передбачала, що ефективне формування в учнів

наукового світогляду здійснювалося тоді, коли реалізовувалися:

- системний, комплексний підхід у процесі оволодіння учнями матеріалом світоглядного характеру;

- виділення провідних ідей навчального матеріалу, на основі яких формувалися погляди, переконання, ідеали;

- систематизація і узагальнення знань у наукову картину світу, яка є основою світогляду;

- система міжпредметних зв'язків, у якій провідну роль відіграють філософські знання;

- самостійність у засвоєнні, виявленні і формуванні світоглядних ідей, висновків учнів, організації їхньої діяльності з метою вирофлення умінь практичного застосування цих ідей, висновків:

Важливі аспекти гіпотези полягають у тому, що вдосконалення усіх складових процесу формування в учнів наукового світогляду /цілей, завдань, змісту, форм і методів роботи, результатів/ досягається тоді, коли навчально-виховній діяльності надається людинознавчий і українознавчий характер, коли систематично інтегруються знання і дотримуються наукові основи формування в учнів різноманітних компонентів світогляду, коли основні ідеї розглядаються в еволюційному аспекті, історико-педагогічному плані.

Гіпотетичні положення виникали як результат аналізу методологічних і теоретичних, зокрема психолого-педагогічних основ формування наукового світогляду, узагальнення передового педагогічного досвіду, евристичного пошуку, історико-педагогічного дослідження, наукового прогнозування шляхів розв'язання проблеми.

Мета і гіпотеза дослідження визначили його основні завдання:

- розкрити сутність, структуру і функції наукового світогляду в житті особистості і суспільства;

- виявити головні етапи, тенденції і шляхи формування в учнів світогляду в досліджуваній період;
- дослідити погляди освітніх і наукових діячів 1917-1920, 20-их і 30-их років на проблему формування в учнів світогляду;
- виявити і обґрунтувати на основі історико-педагогічного матеріалу підходи, форми і методи вироблення в учнів наукового світогляду в досліджуваній період;
- дослідити і обґрунтувати ефективні шляхи формування в учнів світогляду в умовах відродження і розвитку національної школи.

Методологічні основи дослідження склали ідеї гуманістичних і демократичних засад побудови цивілізованого суспільства, теорія наукового пізнання; положення про людину як вінець природи, ідеї про взаємозв'язок національного і загальнолюдського, формування всебічно розвиненої особистості, її духовності в процесі активної діяльності; соціальну обумовленість освіти і виховання, світогляду особистості культурно-історичним досвідом рідного народу, змістом і характером його життєдіяльності, значними здобутками інших народів і тезаурусом особистості.

У процесі дослідження застосовувалися основні методи: теоретичне осмислення проблеми, історико-педагогічний аналіз наукової літератури, архівних матеріалів, документів державних, освітніх органів та інших першоджерел; порівняльний метод, вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду 1917-1941 років, педагогічні спостереження, проблемно-цільовий аналіз педагогічної преси та ін.; методи логічного, структурного аналізу, аналогії, індукції, дедукції тощо.

Широко застосовувалися теоретичні методи дослідження, що пояснюються потребами осмислення багатьох аспектів процесу формування світогляду, складністю, багатогранністю і недостатнім на сьогодні.

рівнем теоретичного опрацювання проблеми.

У ході дослідження здійснювався ретроспективний аналіз багаторічного педагогічного досвіду дисертанта-практичного /в школі/, методичного /в Київському обласному інституті вдосконалення кваліфікації вчителів/, науково-психологічного /в інституті психології АПН України/ і науково-педагогічного /в Українському педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова/.

У центрі наукових пошуків були зміст, обсяг і особливості понять "науковий світогляд", "національний світогляд", "погляди", "переконання", "ідеали", "наукова картина світу" та споріднені з ними поняття, специфіка їх розуміння і реалізація завдань формування світогляду науковцями і вчителями в досліджуваній період. Ми прагнули чітко розрізнати особливості осмислення і застосування педагогами щойно згаданих понять, а також поширених у 20-ті і 30-ті роки понять "пролетарський світогляд", "марксистсько-ленінський світогляд" та ін.

Основні джерела дослідження: матеріали державного архіву вищих органів влади і управління України /ЦДАВО/. Центрального державного історичного архіву України /м.Київ/, Київського міського і обласного державних архівів, Миколаївського державного архіву громадських організацій, законодавчі акти, ухвали державних органів, постанови, резолюції з'їздів, конференцій, нарад по народній освіті, документи і матеріали Наркомосу України, статистичні збірники тощо.

Джерелознавчу базу нашого дослідження склали також дисертації, автореферати, численні видання минулого, зокрема 1917-1941 років, наукові матеріали вузів України, спогади вчителів, видатних педагогів, освітніх і громадських діячів та ін.

Виявлено історико-педагогічний матеріал, який раніше ніколи не

публікувався і не використовувався в дослідженнях. В архівах були знайдені деякі рідкісні документи, факти, положення директивного і виконавчого характеру в галузі діяльності органів народної освіти навчально-виховних закладів. Ряд матеріалів, фактів, положень уперше введено в науковий обіг.

У процесі дослідження чітко виділилися такі етапи.

П е р ш и й— підготовчий /1976— 1984/. Основним змістом дослідження були вибір і постановка проблеми, осмислення сутності завдань, провідних напрямків роботи щодо формування в учнів світогляду. Виявлялися особливості виховання в учнів різного віку поглядів, переконань, ідеалів. Вивчався стан розв'язання проблеми в різні періоди розвитку школи і педагогіки, умови, які гальмують чи сприяють її успішній реалізації.

Результати цього етапу дослідження відображені в монографії, статтях, методичних рекомендаціях автора.

Д р у г и й— дослідно-пошуковий /1985—1990/. Вивчалися причини низької ефективності реформи школи, недоліки формування в учнів наукового світогляду. Аналізувалися архівні матеріали, наукова література 1917—1920, 20-их і 30-их років з даної проблеми. Виявлялися основні тенденції, напрямки вироблення в учнів поглядів, переконань, ідеалів. Досліджувалися шляхи формування в учнів гуманістичного потенціалу світогляду в 1917— 1920 роках, визначалися світоглядні ідеї, які в 20-их і 30-их роках притлумлювалися і заборонялися.

Результати етапу дослідження надруковані в статтях, навчальних програмах, посібниках для учнів середніх шкіл, учителів, викладачів вузів, у зверненнях до педагогів, громадськості.

Т р е т і й— завершальний /1991—1994 /. Уточнювалися положення, вносилися певні корективи в трактування історико-педагогічних

фактів і процесів, обґрунтування тверджень, формулювалися висновки. Додатково залучалися численні наукові джерела з метою поглиблення, об'єктивного дослідження багатьох питань теорії і практики формування в учнів світогляду. Особлива увага приділялася дослідженню питань формування світогляду в 1917- 1920 роках- періоду, найбільш складному і з відомих причин забутому. Відповідно оформлялися результати дослідної роботи, готувалися до друку і уточнювалися окремі положення концепції нашого дослідження.

Результати цього етапу дослідження включалися в процес відродження національної педагогіки, української системи освіти і виховання. Вони відображені в статтях, наукових збірниках, навчальних програмах і посібнику для педагогічних вузів, у збірнику концепції, який вийшов двома виданнями.

Наукова новизна дослідження:

- обґрунтована необхідність нового осмислення багатьох історико-педагогічних фактів і явищ;
- вперше повернуто в науковий обіг і обґрунтовано поняття "народний світогляд", "національний світогляд", розкрито їхній зміст, уведено нові педагогічні поняття "педагогіка народного календаря", "педагогіка українознавства", "українська козацька педагогіка", а також нові історико-педагогічні документи, факти, ідеї;
- виявлені етапи формування в учнів наукового світогляду в 1917- 1941 роках та розкрито їхній зміст, особливості;
- доведена висока ефективність народної педагогіки, українознавства, людинознавства в справі формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів, цілісного гуманістичного світогляду;
- досліджено становлення провідних тенденцій формування в учнів світогляду, підвищення його статусу в духовному житті особисто-

сті, підростаючих поколінь;

- розроблено концепції формування в учнів наукового світогляду на уроках і в позанавчальний час в умовах національної школи.

Т е о р е т и ч н а з н а ч у щ і с т ь дослідження полягає в розкритті:

- історії становлення і розвитку теорії і практики формування в учнів світогляду в 1917- 1941 роках;

- теоретичних основ, підходів до формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів, цілісного світогляду;

- основних тенденцій, ефективних шляхів формування в учнів світогляду, його компонентів;

- шляхів підвищення статусу світогляду, його високих якостей в діяльності національної школи, системи виховання;

- основних напрямків роботи з метою формування самобутнього, оригінального світогляду особистості, його яскраво виражених індивідуальних якостей;

- теоретичних основ концепцій педагогіки народного календаря, національної системи виховання, в яких сконцентрований значний світогляльний матеріал;

- ідей, положень, висновків, які поглиблюють і розширюють можливості національної школи, системи виховання і педагогіки в розв'язанні питань формування в учнів світогляду.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дослідження становлять:

- результати дослідження, його положення, які розкривають ефективні шляхи і методи формування в учнів поглядів, переконань та ідеалів, цілісного світогляду в умовах національної школи;

- ідеї і висновки, які можуть використовуватися в процесі становлення і розвитку національної школи, її навчально-виховного процесу;

- рекомендації і висновки, спрямовані на оволодіння учнями уміннями постійно займатися самовихованням, вдосконаленням своїх поглядів, переконань, ідеалів;

- ідеї і положення, реалізація яких сприяє поглибленню і розширенню професійного світогляду педагогів;

- наукові факти, висновки, рекомендації, які поглиблюють гуманістичний компонент змісту освіти, сприяють гуманізації навчально-виховного процесу, формуванню в учнів світогляду;

- узагальнення передового педагогічного досвіду в досліджуваний період, виявлення антинаукових, хибних підходів до формування світогляду, яким не повинно бути місця в національній школі;

- нове осмислення педагогічних фактів, явищ, положення і висновки, які можуть використовуватися для поглиблення змісту навчальних програм, підручників, посібників для школи і педагогічних вузів, курсів лекцій з педагогіки та історії педагогіки.

· **На захист** виносяться :

- положення і висновки, які розкривають основні тенденції розвитку теорії і практики формування в учнів світогляду в досліджуваний період;

- трактування співвідношення понять "народний світогляд", "національний світогляд", "науковий світогляд", їх сутності, спільного змісту, особливостей та суперечностей на виявлених етапах їх формування;

- положення і висновки, які розкривають ефективні шляхи, методи формування в учнів цілісного світогляду;

- ідеї, положення, висновки, що обґрунтовують пріоритетність завдань по формуванню в учнів наукового світогляду, народних поглядів, переконань, ідеалів та підвищення їх статусу в духовному і

практичному житті особистості;

- концепція формування в учнів світогляду в умовах відродження і розвитку національної школи.

В і р о г і д н і с т ь результатів дослідження, наукових положень і висновків забезпечується методологічними позиціями, адекватними меті, завданням, методам дослідження, перевіреними багатовіковим досвідом народу підходами до формування в учнів світогляду, значним охопленням дослідницьким пошуком різноманітних наукових джерел, що дозволило розробити нові педагогічні концепції формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів.

А п р о б а ц і я і в п р о в а д ж е н н я результатів дослідження здійснювалися шляхом публікації науково-педагогічних і методичних праць дисертанта, його виступів із доповідями, науковими повідомленнями на міжнародних конференціях і семінарах, нарадах керівників обласних і районних органів народної освіти, курсах підвищення кваліфікації вчителів, обласних і міських, районних конференціях педагогів та ін.

Результати дослідження викладалися в доповідях на міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових і науково-практичних конференціях: Вінниця /листопад 1978 р./, Москва /червень 1977 р./, Київ /листопад 1977 р., вересень 1978 р./, Суми /листопад 1988 р./, січень 1990 р./, Ніжин /січень 1988 р., травень 1989 р./, Тираспіль /травень 1990 р./, Пряшів /Словаччина, травень 1988 р./, Чебоксари /жовтень 1991 р./.

За останні роки результати дослідження повідомлялися на міжнародних наукових конференціях з українознавства /14-15 листопада 1993 р./, присвяченій 75-річчю від дня народження В.Сухомлинського /8-9 жовтня 1993 р./, присвяченій 135-річчю від дня народження

С. Русової /вересень 1991 р./, на науково-практичних конференціях з проблем виховання молоді на козацьких традиціях / жовтень 1993 р., травень 1994 р., січень 1995 р./, на семінарах Міністерства освіти України, серпневих конференціях учителів, педагогічних радах шкіл м. Києва, Київської області та інших регіонів.

П'ять років дисертант здійснював наукове керівництво комісією при Міністерстві освіти України, силами якої написані концепції, спрямовані на відродження національної школи, освіти і системи виховання, української наукової педагогіки: педагогіки народного календаря, педагогіки українознавства, національної системи виховання, козацької педагогіки. Ці концепції надруковані в періодичній пресі, у брошурах і книгах. Публікацією автора "Виховують реліквії" в часописі "Освіта" /1988 р., 22 квітня/ започатковано рубрику "Уроки народознавства", яка діяла протягом п'яти років і переросла в окремі додаток "Народознавство" до цього видання.

Результати дослідження частково викладені в концепції української національної школи /в співавторстві/, яка була премійована на першому конкурсі "Національна школа", проведеному Педагогічним товариством України /1990/.

З ініціативи автора і за його участь були опубліковані п'ять звернень творчих педагогів до батьків, вчителів, керівників органів освіти і громадськості, в яких розкривалися найголовніші напрямки відродження народної педагогіки, українознавства, національної педагогіки, школи і системи виховання, питання формування в дітей, підлітків і юнаків наукового світогляду.

Положення і висновки нашого дослідження частково висвітлені в розділі "Національне виховання" Державної національної програми "Освіта" /"Україна XXI століття"/, схваленої і з'їздом педаго-

гічних працівників України і затвердженої Кабінетом Міністрів України.

Ідеї, положення, висновки дослідження викладені також у чотирьох програмах для вузів- з історії педагогіки України, української етнопедагогіки й зарубіжної педагогіки.

Обґрунтовані в дисертації положення, рекомендації, висновки впроваджувалися в навчально- виховний процес вузів України, зокрема Українського педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова, Львівського державного університету ім.І.Я.Франка, Прикарпатсько-но державного університету ім.В.Стефаніка, Чернівецького державного університету.

Результати дослідження реалізуються в системі роботи СШ №127, ІРІ ім.П.Г.Тичини, 200,201,272 м.Києва, Білогородської і Гнідинської СШ Київської області, Кам"янської СШ Миколаївської області.

Результати вивчення проблеми можуть бути використані при підготовці наукових праць з теорії та історії педагогіки, створенні підручників, посібників, програм з педагогічних дисциплін, а також спецкурсів і спецсеминарів, у науково-дослідній, методичній і практичній роботі.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, загальних висновків і додатків.

У "Вступі" обґрунтовуються вибір теми дослідження, розкривається її актуальність, мета і завдання дослідження, методи дослідницької роботи, її наукова новизна, теоретична і практична значущість, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні і методологічні основи формування в учнів наукового світогляду" досліджуються сутність, структура і особливості наукового світогляду. Виявляється високий статус

світогляду в житті особистості народу. Повноцінну і активну особистість, її внесок у розвиток різних сфер життя, зокрема культури і науки, зміцнення власної національної держави не можна уявити без сформованого в неї світогляду.

Виявлено, що свідомість і світогляд учнів перебувають у нерозривній єдності. Якщо свідомість розглядати "не в окремих актах, а в системоутворюючих елементах, у принципах діяльності, то стрижнем її є світогляд" /В.І.Шинкарук/. Він надає свідомості "горизонт і спосіб бачення світу і самого себе в ньому". Від світогляду залежать пізнавальний, орієнтувальний, ціннісний аспекти свідомості особистості, розуміння нею політичних, моральних, естетичних та релігійних цінностей. Науковий світогляд – надійний імунітет проти життєвих перешкод і труднощів, дороговказ у житті.

Наш науковий пошук свідчить, що компоненти світогляду, зокрема ненаукові, позанаукові, не повинні трактуватися як антинаукові. Це дуже важливе положення, яке в епоху відродження проливає світло на суспільну, загальнонаціональну значущість тих компонентів світогляду, які не можна вважати науковими з точки зору рівня сучасного розвитку наукової думки. Саме таких компонентів багато в національному світогляді, які віками і тисячоліттями живуть у свідомості народу, визначають його самобутність, національно-духовну неповторність. Як провідна складова свідомості, світогляд є "невичерпним джерелом начал, ідей і поглядів" / П.Юркевич/.

На широкому науковому матеріалі доводиться положення, що світогляд народу має яскраво виражений національний характер. Р.Тагор відстоював "чисто індійський світогляд" / С.Гостєєва/. Російський філософ С.Франк розкрив сутність, зміст і особливості світогляду свого народу, зокрема в фундаментальній праці "Російський світог-

ляд". Дослідженню істотних ознак українського світогляду чимало уваги приділяли вітчизняні мислителі Д.Донцов, В.Липинський, Д.Чижевський.

У процесі наукового пошуку уточнюються зміст і обсяг світоглядних знань, виявляються односторонні, недостатньо обґрунтовані підходи ряду дослідників до визначення компонентів світогляду. В дисертації розкриваються динаміка і особливості розвитку ідеалів як провідних компонентів світогляду. Досліджуються суспільно значущі аспекти віри як феномену свідомості та її важлива роль у формуванні наукового світогляду.

В дисертації обґрунтовуються народознавчі аспекти формування світогляду. Виявляється визначальна роль національної культури в формуванні світогляду і в історичному, і в індивідуальному плані. В залежності від того, яку культуру засвоює індивід, в нього формується в основному і відповідний цій культурі світогляд. Досліджуються особливості національного і наукового світогляду, його взаємозв'язки з національним характером.

В роботі аргументується положення, що в наукових працях збужено, поверхово трактується питання формування гуманістичного потенціалу соціальної картини, світу, поглядів і переконань як компонентів світогляду. Дисертант полемізує з рядом дослідників, обґрунтовує власну позицію з багатьох питань формування в учнів світогляду.

Автор доводить, що вивчення історичних аспектів вироблення в молоді поглядів, переконань, ідеалів є на сьогодні занедбаною ділянкою. В дисертації розробляються культурно-історичні основи наукового світогляду.

У другому розділі "Проблема формування в учнів наукового світогляду в період Українського відродження 1917-1920 років" досліджуються особливості формування в шкільній молоді світогляду в умо-

вах розбудови національної школи і виховання. Світогляд молоді формувався як у процесі навчання, засвоєння основ наук, так і під впливом революційного руху, суспільних течій, діяльності багатьох партій, відродження ідейних і культурних цінностей рідного народу.

Досліджується діяльність молодіжних організацій, зокрема "юнацьких спілок", "юнацьких братств", "учнівських спілок", громадсько-політичних об'єднань. В ряді регіонів України, зокрема в західних областях діяли організації "Сокіл", "Січ", "Пласт", які успішно формували в молоді волелюбну козацьку духовність, якості лицарського світогляду. Масовим явищем було створення молодіжних козацьких осередків, які об'єднувалися в Українське вільне козацтво. Значну частину козацьких об'єднань склали юнаки, яких приваблювали ідеї, ідеали свободи і незалежності України. Вони гуртувалися в курені, коші, сотні та ін., часто виконували місію захисту рідної місцевості, демократичної влади.

Архівні матеріали, інші історико-педагогічні факти свідчать, що в 1917-1920 роках швидкими темпами відроджувалася національна система виховання. Творчо використовувалися здобутки Українського відродження XVI-першої половини XVIII ст., коли національна школа, система виховання досягли одного з апогеїв розвитку.

На основі аналізу, узагальнення історико-педагогічних фактів, явищ розробляються теоретичні засади формування в молоді наукового світогляду. Розв'язання проблем оновлення змісту освіти, введення в нього ідей, положень українознавства, цінностей народної педагогіки сприяє розвитку національного виховання, формуванню світоглядної зрілості учнів. Національне виховання через пошану до свого народу виховує в дітей повагу до інших народів і призводить "не до вузького відокремлення, а до широкого єднання і світового порозуміння між народами і націями"/С. Русова/.

Поглиблення сучасної теорії формування в учнів наукового світогляду відбувається завдяки узагальненню використання в досліджуваний період здобутків педагогіки європейських країн. Розвинаючи теоретичні основи української педагогіки, вітчизняні освітні діячі, вчені спростовували ідеї "абстрактно-космополітичного", "чужоземного" /О. Левитський/ виховання. Вони відстоювали природне, вільне в умовах України виховання підростаючих поколінь, щоб їм не загрожувала "підвладність чужим ідеям" /Я. Чепіга/. На їхню думку, керівники шкільництва мають бути "товаришами народного вчительства, переконаними українцями" /С. Смолинський/. Учителі національної школи мають бути "з народним побутом, психологією і народними переконаннями, ідеалами" /Г. Ющшин/.

Підсумовуючи перші успішні результати розвитку національної школи, формування в учнів світоглядних якостей, головний редактор часопису "Вільна українська школа" О. Дорошкевич підкреслював: "Отже, сучасне гасло української педагогіки— національне виховання". Теорія формування в учнів світогляду передбачає реалізацію принципів, ідей, методів національного виховання, традицій народної виховної мудрості. Аналіз історико-педагогічних фактів дає підстави вважати пріоритетним завданням виховання в учнів вольових якостей світогляду. Ми обґрунтовуємо положення, що століття імперського панування в Україні загальмували, зламали волю багатьох українців до самостійного життя, будівництва власної незалежної держави. На нашу думку, українському національному характеру, як і будь-якому іншому слов'янському, розвиток волі властивий меншою мірою, ніж національному характерові європейських народів.

Сучасна теорія формування в учнів наукового світогляду має збагачуватися ідеями, положеннями, реалізація яких сприятиме виправ-

ленню такого становища. Скарбницію таких ідей є українознавчі предмети, які концентрують у собі філософські, ідеологічні цінності рідного народу, його могутню енергію, вольові пориви до національної волі і державотворення. "Святі скарби національного обличчя й самоозначення" /І.Юршина/ надихають молодь на активну діяльність, сприяють формуванню в неї вольових компонентів світогляду.

Поглибленню теоретичних основ формування в молоді наукового світогляду сприяє дослідження державних документів, праць освітніх і науково-педагогічних діячів. В дисертації аналізується зміст універсалів УНР, документи з "Іздів діячів у галузі освіти, матеріали Генерального Секретарства Освіти, в яких ставилися і розв'язувалися світоглядні питання. Вивчаються програмні документи "План управління освітою на Україні", "Підвалини національної школи", в яких обґрунтовувалися принципи організації навчально-виховного процесу, його демократизації і гуманізації. Ці та деякі інші документи визнавали необхідність врахування принципу природовідповідності виховання, сутності і особливостей психічного складу, культурно-історичного досвіду, народних традицій і етнічного середовища в процесі формування світогляду особистості.

Вперше досліджуються і узагальнюються погляди О.Музиченка, А.Кримського, І.Огієнка, С.Русової, Я.Чепіги, І.Юршина на підходи і шляхи формування в учнів світогляду. Підкреслимо, що значна частина освітніх діячів, творчих педагогів особливу увагу приділяла формуванню в учнів характеру, світогляду і волі, вбачачи в цьому генеральні напрямки вшиву на особистість, її духовність.

В теорії формування в учнів наукового світогляду високий статус мають зайняти ідеї, положення про лицарську духовність. У досліджуваній період на уроках і в різноманітній позанавчальній діяльності учні пізнавали українознавчий потенціал праць народозна-

вців Ф.Вовка, М.Грушевського, В.Гнатюка, І.Франка, П.Чубинського, істориків В.Антоновича, М.Бантиш-Каменського, М.Берлинського, М.Костомарова, В.Хвойка, зокрема про провідну роль козацтва в національно-визвольному русі рідного народу. Велика увага приділялася вивченню художніх творів І.Котляревського, Т.Шевченка, Б.Грінченка, А.Кашенка, Я.Кухаренка, С.Черкасенка та інших письменників, які в високій образній формі розкривали волелюбні ідеї і подвиги українського лицарства, його заслуги в розбудові національної державності.

Виховна робота в національних школах набувала все чіткішої світоглядної спрямованості, починала глибше відображати родинні цінності-стійкі моралчі, духовні засади української сім'ї, прагнення матері і батька зміцнювати родину, шанувати національні цінності. На основі "народного дитинознавства як розділу української етнопедагогіки" /М.Стельмахович/ та даних науки про внутрішній світ людини в учнів формувалися переконання, погляди на смисл життя, необхідність утверджувати в ньому добро, красу, правду.

Обґрунтовуються теоретичні положення про адекватність цілям і завданням формування в учнів наукового світогляду напрямків, методів і прийомів виховної роботи. Аналізуються матеріали про такі шляхи, форми виховної діяльності, як вивчення волелюбних традицій і звичаїв козаків /О.Дорошкевич, К.Мірза-Авек"яни, Ф.Сушицький/, "всезагача шкільна скринька" /І.Невечелій/, виготовлення унаочнення, яке б допомагало "розкривати закони розвитку світу" /М.Котляренко/, пізнання духовних, моральних цінностей наших предків /М.Грушевський, І.Нечуй-Левицький, Т.Рильський/. Творчі педагогічні пошуки були загаломовані відомими політичними причинами.

У третьому розділі досліджується проблема формування в учнів

наукового світогляду в 20-ті роки. Аналіз перших документів радянської влади про розвиток освіти і виховання свідчить, що в них мали місце і науково виважені, і хибні, необгрунтовані положення при явній перевазі останніх.

Освітні і громадські діячі, педагоги О.Астляб, С.Засильченко, М.Грушевський, А.Кривський, О.Фремов, Т.Дубенець, О.Музиченко, С.Русова, Я.Чепіга вважали, що лише в умовах національної школи, системи виховання, підготовки національних педагогічних кадрів можна формувати повноцінних громадян України, патріотів із стійким науковим світоглядом. Дослідник В.К.Майборода доводить, що ряд відомих педагогів продовжували традиції розвитку демократичних засад, гуманістичних компонентів світогляду. Педагоги, які стояли на платформі партійної ідеології, радянської влади, відстоювали необхідність формування в учнів наукового світогляду, під яким вони розуміли, як правило, пролетарський, марксистсько-ленінський.

Сучасна теорія формування в учнів наукового світогляду збагачується завдяки теоретичним набуткам в 20-ті роки. Ідеї українознавчих праць про культуру, духовність рідного народу, його світогляд позитивно позначалися на формуванні в учнів багатьох поглядів, переконань, ідеалів.

Виявлено, що обгрунтовувалися теоретичні положення, які свідчили про продовження творчих пошуків, здобутки і втрати на цьому складному шляху. Так, були поширені погляди, згідно з якими мистецтво як виховний засіб вище науки /Е.Вебер, С.Анацьїн/. Вони та їхні прибічники вважали, що наука лише пояснює світ, а мистецтво його відтворює. Завдяки мистецтву в школу "вводиться саме життя", "відтворення його реалій". Компоненти світогляду, які формуються засобами мистецтва, спрямовані на утвердження і творчий розвиток

життя в національному дусі. На нашу думку, позитивним у такому підході є те, що, розвиваючи творчість кожного учня, його індивідуальну самобутність, мистецтво цим самим компенсує недоліки масового, колективного виховання в загальноосвітній школі.

Вступаючи в дискусію, дисертант доводить недостатню наукову обґрунтованість, однобічність багатьох положень, наприклад про те, що в виховній роботі треба надавати перевагу "педагогу-художнику" перед "педагогом-науковцем". Прибічники такого погляду вважали, що наукові ідеї, закони найдоцільніше подавати учням у художньо-образній формі і "переплавляли" їх у компоненти світогляду. Відстоюючи принципи "художньої обробки матеріалу", "школу живого життя", такі педагоги радили уникати в вихованні раціональних методів, які не володіють багатьма якостями повноцінного досвіду.

Для сучасної теорії формування в учнів наукового світогляду координими є положення творчих педагогів С.Ананьїна, О.Володимирського про формування "безсумнівної цінності" – життєвого повноцінного цілісного досвіду, а не штучного і однобічного. Так, О.Володимирський виділяв "чотири інгредієнти досвіду: зміст, пізнання, почуття, вольовий рух", підкреслюючи, що найголовнішим у такому досвіді є "чуттєвий образ". Завдяки цьому певний зміст, ідеї глибше засвоюються, трансформуються в якості особистості, компоненти її світогляду.

Аналіз архівних матеріалів, тогочасної наукової літератури свідчить, що значний світоглядний матеріал учні засвоювали в процесі вивчення українознавства. До програми з українознавства один із дослідників 20-их років М.Васильківський включав, крім рідної мови і літератури, історії і географії України, і економіку, культуру та побут народу. Він широко вживав терміни етнографія, етнологія, народний світогляд, народна ідеологія.

Завдяки програмам з українознавства учні глибше засвоювали

моральні цінності свого народу, його духовність. Так, у програмі з українознавства І. Галана розкривалася система знань, ідей, яка охоплювала питання походження наших пращурів, культурно-історичні відомості про рідний народ, його мову, мистецтво, побут, національну свідомість. У програмі обґрунтовувалися поняття "народний світогляд", "древня ідеологія народу", "ідеологічні наводні утвори" народний світогляд розглядався як "духовний продукт віків і тисячоліть". Зміст програми був покликаний створювати умови для "живого динамічного конструювання дитячого світогляду" /див. додаток 2/.

У процесі реалізації комплексних програм ставився цілі забезпечення тісного зв'язку школи з життям, практикою соціалістичного будівництва, трудовою діяльністю, природними явищами. На цій основі прагнули подолати формалізм у навчанні і вихованні, інтегрувати знання, виробляти в учнів наукову картину світу. Однак такий перехід від предметної до комплексної системи навчання не був науково, методично й організаційно забезпечений. У теорії й практиці перемогли тенденції політизації шкільного життя, втрати системності знань, їхньої наукової глибоки, реалізації штучних міжпредметних зв'язків. Це призводило до послаблення формування в учнів багатьох компонентів світогляду.

В другій половині 20-их років теоретичні основи формування світогляду постійно послаблювалися. Зміцнювався курс на класове, атеїстичне, інтернаціональне і колективне виховання, що перілко склало сучасну комуністичного виховання.

В четвертому розділі досліджується проблема формування в учнівської молоді світогляду в 30-ті роки. Дається нова рідника партійних і державних документів про школу, педагогіку початку і середини 30-их років. Аналізується відображення проблеми формування в учнів світогляду в нових програмах, підручниках і посіб-

никах.

З виходом циклу партійних постанов про школу й освіту почала утверджуватися замість багатьох національних єдина радянська система навчання й виховання. Їй були властиві комуністична політизація та ідеологізація виховного впливу на учнів.

Під приводом надуманої боротьби з так званим "українським буржуазним націоналізмом" переслідувалися творчі вчителі, педагоги-патріоти, які успішно формували в учнів народні погляди, переконання, ідеали, науковий світогляд.

У навчально-виховному процесі вкорінювалися суперечності. З одного боку, значна частина вчителів прагнула формувати у вихованців гуманістичні компоненти світогляду. З другого боку, опора на ідеї класового підходу звукувала такі можливості. З одного боку, учні засвоювали ідеї радянської демократії, соціалістичного гуманізму. З другого боку, не допускалися і засуджувалися плюралізм думок, "інакомислення", пізнавальні пошуки, що приводили до висновків, що перемчили офіційні.

Для сучасної теорії формування в учнів навкового світогляду корисними є ті положення передових педагогів, згідно з якими "розумкування" колективного виховання неодмінно приведе до стирання самобутніх якостей характеру, нівелювання оригінальних аспектів поглядів, переконань, ідеалів учнів. При вивченні гуманітарних предметів, у процесі позакласної і позашкільної роботи, діяльності піонерських і комсомольських організацій втрачалося гармонійне співвідношення індивідуального і колективного виховання на користь останнього. В учнів формувалися не сила духу, наступальність у боротьбі зі злом, а готовність і уміння виконувати вимоги соціалістичного суспільства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У період 1917–1920 років високого статусу набували провідні національно-визвольні ідеї, волеюбні заповіді діячів і прагнень минулих епох— великого Українського відродження XVI–першої половини XVIII століття, козацько-шлярської доби, гайдамаччини. В учнів успішно формувалися компоненти світогляду завдяки пізнанню ними національної духовності, пріоритетів шлярської доби, здобутків культури, науки.

У часи УНР, Директорії, Гетьманату одне з найважливіших місць у навчально-виховному процесі відводилося ідеям і засобам народної педагогіки, українознавства. Завдяки цьому в учнів формувалися історична пам'ять, національна свідомість і самосвідомість, гуманістичні цінності, народний світогляд.

Дуже важливим є той факт, що в центрі навчально-виховного процесу ставилася дитина, особистість учня, вихованця. Такий дитиноцентризм впливав із глибокої демократичної позиції, гуманістичного світогляду освітніх діячів, педагогів, які черпали ідеї з народної етнософії, наукової філософської думки про людину як вінець природи, найвищу цінність на Землі.

В результаті аналізу архівних даних, положень наукових праць, практичного досвіду роботи шкіл у 1917–1920 роках з проблеми формування в учнів наукового світогляду виявлено започаткування таких тенденцій:

1. Відродження родинних моральних, духовних цінностей, виховних традицій як невід'ємних складових загальнонаціональних цінностей, утвердження їх як неперемінних підвалин громадського виховання, формування світогляду.

2. Цілеспрямоване поглиблення світогледних знань учнів засобами

гуманітарних предметів про навколишній світ і самого себе, природу і людину, утвердження "рівноправності" знань про світ зовнішній і світ внутрішній.

3. Відродження в навчально-виховному процесі ідей і засобів української народної педагогіки, давньоукраїнської міфології, фольклорно-етнографічних традицій народного календаря, єдності етнопедогогіки і наукової педагогіки.

4. Наукове обґрунтування і практична організація глибокого пізнання учнями українознавства, сконцентрованих у ньому світоглядних ідей лілогнознавчого, народознавчого і вітчизнознавчого характеру.

5. Посилення уваги до інтеграції знань, засобів формування в учнів якостей національного характеру й світогляду, акцентування на спільному й відмінному, специфічному змісті цих понять.

6. Формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів у найтіснішій єдності з вихованням у них моральних, духовних якостей особистості з акцентуванням на формуванні вольових якостей, вольових складових компонентів світогляду.

7. Урізноманітнення типів і структури уроків, форм і шляхів виховної роботи, підходів до її реалізації, які ґрунтувалися на національних традиціях і звичаях, вітчизняному і кращому зарубіжному педагогічному досвіді.

8. Розкриття учням у процесі вивчення української мови і літератури, історії і географії здобутків, цінностей етносоції, народної моралі національного характеру, що було високим взірцем для наслідування і сприяло формуванню в них цілісного світогляду.

9. Виявлення провідних світоглядних ідей в основах наук, в навчальному матеріалі, який застосовувався в позакласній і позашкільній виховній роботі, пов'язаній з вивченням гуманітарних предметів.

10. Глибоке і всебічне вивчення національної культури, історії рідного народу в її безперервності, еволюційному розвитку і цілісному вигляді, без "білих плям", замовчувань і фальсифікацій, без політичних та ідеологічних упереджень.

11. Виділення в навчальних предметах національно-визвольних ідей, традицій українського козацтва, його волелюбного світогляду, народотворчого і державотворчого потенціалу духовності, що сприяло відродженню козацтва, січового стрілецтва, молодіжного руху на лішарських трагедіях рідного народу.

12. Утвердження учня як активного суб'єкта навчально-виховного процесу, як дослідника, що в результаті самостійної інтелектуальної, практичної діяльності, пізнавальних пошуків приходить до світоглядних висновків.

Значна частина педагогів відстоювала високий статус народного і професійного мистецтва, краси в формуванні в учнів світогляду.

Активного впровадження в діяльність сучасних українських шкіл потребують розроблені в 20-ті роки положення, підходи про "домінуючу індивідуальну злібність", "головну індивідуальну силу", "провідний інтерес особистості" і вміння переносити такий набуток в справу формування світогляду.

Дуже цінним для сучасної школи є досвідно-світоглядний підхід науковців 20-их років, згідно з яким компоненти світогляду найкраще формуються в процесі пізнання національного буття рідного народу в реальних життєвих ситуаціях, при набутті практичного життєвого досвіду.

Творчі педагоги розробляли принцип гармонійного преднання індивідуального і колективного виховання, що забезпечувало сприятливі умови для формування в учнів поглядів, переконань, ідеалів.

Значного поширення набувало нав'язане партійно-радянським офіціозом заполітизоване розуміння колективу, його сутності й особливостей. Допускалися в масовому масштабі прикрі помилки в осмисленні співвідношення індивідуальних і колективних форм, методів і прийомів роботи, впливу на світогляд учня. В дисертації піддаються критиці підходи, прибічники яких прагнули формувати "колективну свідомість", "колективний світогляд", "соціалістичні цілі та ідеали колективу" тощо.

У багатьох шкільних колективах, піонерських і комсомольських організаціях, учнівських осередках панували не задушевність і доброзичливість, волевиявлення і плюралізм думок, а офіційний дух, класово-пролетарська щільність, боязнь висловлювати власні погляди і переконання, страх бути зарахованим до тих чи інших ідейних збочень, ухилів, а то й прямих "ворогів народу". В вихованців виникало відчуження від рідного краю, народної мудрості, творчої праці в національному дусі. В багатьох учнів формувалася штучно звужений, спрощений світогляд.

Аналіз архівних матеріалів, розвитку теорії і практики формування в учнів світогляду в 30-ті роки дає можливість виявити такі основні світоглядні ідеї, які нехтувалися і заборонялися в навчально-виховному процесі школи:

- любов до матері і батька, свого родоводу, традиційних моральних, естетичних, духовних родинних цінностей;
- пошана до рідної мови як багатofункціонального і фундаментального засобу пізнання навколишньої дійсності, творення нових цінностей у національному дусі, єдності минулих, сучасних і майбутніх поколінь народу;
- національна свідомість і самосвідомість, гідність, духовність, національний склад психіки, зокрема характер і світогляд як високоінтегровані якості особистості;

- пріоритетність ідей і засобів української етнопедagogіки, українознавства, національної культури в багатогранному процесі формування в учнів компонентів світогляду.

У процесі виявлення провідних тенденцій, підходів до формування в учнів наукового світогляду помічені значні особливості, які проявлялися в певний історичний період. Одним із найважливіших критеріїв виділення етапів формування в учнів наукового світогляду був рівень формування його гуманістичних компонентів. Це дало змогу виділити три етапи формування в учнів світогляду в 1917-1941 роках.

Перший етап /1917- 1920/. Це був період бурхливого відродження національної школи, системи виховання, української педагогіки, що створювало сприятливі умови для формування в учнів народних поглядів, переконань, ідеалів, наукового світогляду. Оновлювався зміст освіти, в навчально-виховному процесі відроджувалися національно-культурні традиції. В шкільне життя впроваджувалися ідеї і засоби народної педагогіки, українознавства. Учні часто брали активну участь у відродженні громадських форм життя, державності. Гуманістичні ідеї займали все вищий статус у світогляді учнів. Передові освітні діячі, педагоги обґрунтовували наукові основи формування в учнів світогляду, розробляли творчі підходи до даної проблеми, поєднували формування в учнів народного і наукового світогляду. Палкий патріотизм, висока громадянськість були притаманні світоглядній позиції багатьох учнів.

Другий етап /1920-ті роки/. Він характеризувався складністю, розвитком суперечливих тенденцій в навчально-виховному процесі, зокрема щодо формування в учнів наукового світогляду. З одного боку, в навчанні і вихованні поступово насаджувалися марксистсько-ленінські ідеї й світогляд. Все більшою мірою, особливо з кінця 20-их років, недооцінювалася національна ідея в формуванні свідомості і самосвідомості учнів. З другого боку, традиції і

тенденції національного відродження, дерусифікації навчання і виховання дітей, формування в них культурно- національних основ світогляду були настільки сильними на попередньому етапі, що радянська влада змушена була продовжувати українізацію, коренізацію, і не лише в освітній справі. Ідеї класового підходу, що утверджувалися, не сприяли формуванню в учнів гуманістичного потенціалу світогляду.

Третій етап /1930-ті роки/. Із зміцненням тоталітарного режиму умови для формування в учнів наукового світогляду погіршувалися. Ішли партійних постанов початку і середини 30-их років, репресії проти національно свідомих науковців, учителів знаменували початок докорінних змін у навчанні й вихованні учнів, формуванні в них поглядів, переконань. В умовах заперечення і забуття гуманістичних досягнень, демократичних засад нехтувалися значні здобутки національного виховання. Учні нав'язувалися марксистсько-ленінські ідеї, класові підходи, переконання, ідеали, які багато в чому суперечили культурно- історичним традиціям рідного народу, загальнолюдським цінностям. Мали місце значні перешкоди в процесі формування в учнів ідей любові до людини, родини, рідної землі, мови, культури.

Історико- педагогічний досвід учить, що в умовах розвитку національної школи, системи виховання пріоритетним завданням є виділення в змісті освіти, основ наук опорних світоглядних понять, провідних ідей /людина, родина, рідна земля, любов, віра, духовність, нація, держава та ін./, розкриття їхніх істотних зв'язків з іншими поняттями, компонентами наукової картини світу.

Формування в учнів цілісної системи знань, яка охоплює всі сфери життєдіяльності рідного народу, сприяє тому, що виховується цілісна особистість, грані духовності якої відповідають граням

духовності свого народу.

Важливою складовою теорії формування світогляду має стати положення про вироблення в кожного учня культурно-історичних основ світогляду— системи ідей, поглядів, переконань, ідеалів, яка склалася в попередні історичні епохи життєдіяльності народу і яка виконує важливу функцію її фундаменту. У процесі вивчення основ наук, позакласної і позашкільної роботи, діяльності громадських організацій, осередків за інтересами необхідно забезпечувати глибоке осмислення кожним учнем духовних пластів рідного народу на всіх головних етапах його культурно-історичного буття. Завдяки цьому в учнів успішно формуються національна свідомість і самосвідомість, характер і світогляд, стійкі переконання в тому, що кожен із них— невід'ємна частка рідного народу, його історії, "клітинка" своєї нації.

Глибоке пізнання учнями складного і тривалого в часі процесу становлення і розвитку всіх форм світогляду /міфологічного, релігійного та ін./, його наукових компонентів досягається шляхом вивчення трипільської культури, козасько-лицарської духовності та інших пластів рідної культури.

Світоглядні ідеї ґрунтовно засвоюються учнями тоді, коли вони сприймаються в розвитку, динаміці, починаючи від перших згадок про них в вітчизняних чи зарубіжних джерелах і закінчуючи їхнім сучасним станом. Такі "вічні" світоглядні ідеї забезпечують єдність, наступність і спадковність поколінь, гуртують їх у єдине ціле, створюють соборність нації, об'єднують її минуле, сучасне і майбутнє.

Важливою складовою теорії формування світогляду є положення про вироблення в учнів переконання в тому, що родина— першоклітина нації, носій і продовжувач її генотику, матеріальних і духов-

них цінностей, творець роду, культури, духовності, держави. Учні мають ознайомувати великою світоглядною ідеєю сім'ї як природної, першої і вічної школи гуманного життя, високих моральних чеснот, єдності і гармонії свободи, дії і обов'язків перед членами родини, народом, державою. Згідно з народною виховною мудрістю, сім'я— це фортеця дуку, яка через національне творчо трансформує кращі здобутки світової культури, Духовні реліквії, цінності сім'ї, родинного життя і виховання мають бути в основі шкільного виховання. Школа—родина, школа— братство відповідають культурно—історичному досвіду, виховним традиціям, світогляду нашого народу.

Сучасну теорію формування в молоді наукового світогляду збагачують ідеї козацького визвольного руху, липарської духовності. Велике пізнавальне і виховне значення мають положення про те, що керовані своїм волелюбним світоглядом козаки будували дві форми української державності— Землі вольностей Війська Запорозького /Запорозьку Січ/ і Гетьманську Україну. Ідеї про державотворчі функції українського козацтва мають зайняти одне з найчільніших місць в навчально—виховному процесі національної школи, в світогляді учнів.

Чільне місце в теоретичних основах наукового світогляду має належати положенню про те, що кожен народ /нація/ творить свій власний, оригінальний шлях історичного розвитку, якому притаманні самобуття національна мова, характер, світогляд, мислення та інші компоненти національної психології, духовності.

Історико—педагогічний досвід свідчить про те, що ідеї фундаментального комплексу понять людина—родина—нація—держава були важливим набутком теорії формування в молоді наукового світогляду. Системоутворююча українська національна ідея на найвищому рівні узагальнення знань, інтеграції багатьох ідей об'єднує погляди,

переконання, ідеали учнів у цілісну систему- складову Іжнього світогляду. Названа "чотирьедність" світоглядних понять відображає глибинні ідеї "соціально-національного" /С.Русова/ життя і загальнолюдських цінностей, втілює в собі здобутки світової цивілізації.

В українознавчому матеріалі /міфології, фольклорі, символіці, народному мистецтві та ін./ найглибше і найповніше відображені національна філософія, ідеологія, світогляд та інші компоненти духовності. Високий статус українцівства в формуванні цілісного світогляду сприяє інтеграції народної мудрості і наукових здобутків, етнопедагогіки і української наукової педагогіки, утвердженню пріоритетності ідей людини, родини, нації, власної національної держави в свідомості особистості.

Умови і стан розвитку сучасної національної школи вимагають значного підвищення статусу світогляду в педагогічній теорії, практичному і духовному житті як кожного учня, так і підростаючих поколінь. Реалізації цього глобального завдання можна досягти, використавши такі шляхи:

- планувати і розв'язувати завдання дослідження проблем формування світогляду /в наукових структурах, на громадських засадах/ в найтіснішому зв'язку з питаннями виховання в учнів поглядів, переконань, ідеалів, цілісного світогляду;

- постійно розкривати в навчально-виховному процесі вузів, загальноосвітніх шкіл різного типу високий статус світогляду в теоретичній і практичній діяльності кожної людини, народу, суспільства;

- розкривати високі якості українського козацько-лицарського світогляду, що проявляються в шляхетності, високих моральних

і вольових чеснотах, патріотичній звитязі і стійкому громадянському гарті;

- постійно порушувати питання формування в кожного вихованця уміння систематично поглиблювати свої погляди, переконання, ідеали, цілісний світогляд в педагогічній літературі, підручниках і посібниках, в процесі вивчення основ наук і в позакласній роботі;

- розробити широку просвітницьку роботу з питань роз'яснення громадської значущості, місця і ролі світогляду в формуванні національної свідомості і самосвідомості, високої духовності особистості, підростаючих поколінь народу, їхнього гуманістичного потенціалу.

Значно більшої уваги науковців заслуговує вольовий аспект формування в учнів світогляду. Щоб не допускати в учнів розриву між словом і ділом, мораллю і поведінкою, необхідно вважати пріоритетним завданням формування в них вольових якостей характеру, вольових компонентів світогляду.

Значного підвищення статусу в світогляді учнів потребують погляди, переконання, ідеали, які лежать в основі вищих душевних поривів, морально-етичних цінностей, устремлінь:

- надання переваги у всіх сферах і ситуаціях життя народній моралі, її високим принципам і нормам, утвердження верховенства морально-етичних цінностей перед іншими цінностями;

- творче перенесення в зміст освіти, урочну і позаурочну діяльність, життя учнівських груп, колективів, організацій сімейних відносин і цінностей- батьківських і материнських, братських і побратимських, сестринських і посестринських;

- продовження стійких народних традицій відчувати себе володарем материзни і дідизни, господарем становища, владарювати в рід-

ному краї, утверджувати власну волю в ім'я істини, добра і краси;

- уміння боротися зі злом, насильством, аморальністю в житті, міщанським животінням, із пасивним очікуванням перемоги добра у вічному двобої з кривдою, потворністю, з байдужістю до долі України, її державності;

- готовність боротися з антинауковими ідеями, ворожими теоріями, шовіністичними поглядами, які завдають шкоди рідному народові, державі, представникам інших національностей;

- активна особиста участь у народотворчій, націотворчій і державотворчій діяльності, поглибленні соборності, взаємодомогі, єдності всіх українців, громадян-представників інших національностей України;

- засудження забуття рідної культури, зради рідній землі, мові, народу як найтяжчих моральних злочинів проти людства.

У результаті узагальнення історико-педагогічних фактів, положень наукових праць, аналізу практики виховної роботи ми дійшли висновку, що однобічним явищем є спроби виховання в учнів лише любові до всього доброго і красивого в житті. Одночасно з цим необхідно пробуджувати і виховувати в них зневагу, осуд, презирство і ненависть до злого і потворного в житті - до всього, що заважає палкою синівською любов'ю любити все рідне, високе і благородне, національні і загальнолюдські цінності, примножувати їх. На наше глибоке переконання, світогляд особистості найкраще формується тоді, коли любов і ненависть, як внутрішньо поєднані, але полярні за своїм зарядом, характером і спрямованістю дії сутнісні сили людини, підсилюють одна одну, сприяють гармонійному формуванню багатьох якостей особистості.

Необхідно науково виважено визначати завдання, зміст навчаль-

ного матеріалу, форми і методи роботи, враховувати індивідуальні особливості з метою формування в кожного з вихованців оригінальних поглядів, переконань, ідей, самобутнього цілісного світогляду. Це реалізується такими основними шляхами:

- систематичний розвиток пізнавальних потреб, інтересів особистості і цілеспрямоване їх формування в душі рідної культури;
- стимулювання і формування оригінальних якостей характеру особистості, які значною мірою впливають і на оригінальність її поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій;
- виявлення провідної ідеї чи групи ідей, важливих подій, явищ у житті рідного народу, які мають вирішальне значення для формування пізнавальних мотивів, потреб, інтересів конкретного учня, ієрархії його духовних цінностей, самобутності його переконань, поглядів:

- врахування в виховній роботі з кожним учнем його провідних здібностей, здатностей, умінь і поступове перенесення їх на сприймання, осмислення важливих світоглядних ідей, на процес формування компонентів світогляду;

- вироблення відповідального ставлення учня за стан сформованості свого світогляду, самокритичності, адекватної самооцінки в цьому відношенні і прагнення, готовності постійно його вдосконалювати;

- формування в кожного учня позиції творця власного життя, активного учасника доленосних подій в історії рідного народу, в його культуротворенні і державотворенні.

Компоненти світогляду, його якості формуються на високому рівні узагальнення, в духовно-інтегративній площині. Для розв'язання цієї проблеми застосовуються всі форми, методи і прийоми роботи, які є в арсеналі етнопедагогіки і наукової педагогіки.

Пріоритетними напрямками в діяльності дослідників є всебічне і глибоке вивчення світоглядного потенціалу українського вчителя, педагогіки. Особливої уваги науковців заслуговують питання дослідження шляхів формування в учнів інтегрованого мислення в процесі вироблення в них цілісного світогляду.

Поглибленого дослідження заслуговують аспекти, пов'язані з новими підходами, тенденціями формування в учнів різних вікових груп поглядів, переконань, ідеалів, цілісного наукового світогляду, які виникали і обґрунтовувалися в 1917-1920 і 20-их роках.

Дальшого дослідження потребують питання спільності і відмінності таких фундаментальних понять, як "світогляд" і "характер", "науковий світогляд" і "національний світогляд" тощо.

Основні результати дослідження викладені в таких наукових працях:

1. Формування в учнів науково-матеріалістичного світогляду /монографія/. - К.: Рад. школа, 1977. - 127 с.

2. Основи національного виховання /концепції/. Ч. I. - К., 1993. - 152 с. /у співавт./

3. Основи національного виховання /концептуальні положення/. - Умань, 1993. - 109 с. /у співавт./

4. Національне виховання // Державна національна програма "Освіта" /"Україна XXI століття"/. - К.: Раддука, 1994. - С. 15-17 /у співавт./

5. Концепція патріотичного та інтернаціонального виховання учнівської молоді, формування в неї національної самосвідомості // Збірник Міністерства народної освіти УРСР. - 1990. - № 16. - К.: Рад. школа. - С. 14-30 /у співавт./

6. Козацька духовність і виховання молоді /концепція/. - К.: КЦНП, 1993. - 40 с. /у співавт./

7. Педагогіка народознавства /концепція/. // Пріоритетні напрямки організації позаурочної виховної роботи з учнівською молоддю. - К., 1990. - 7-32 /у співавт./

8. Національна система виховання /концепція/.// К.: Либідь, 1991.- 28 с.
9. Українська народна педагогіка /концепція/.// Освіта, 1992.- І вересня.
10. Народознавство в школі.-К.: Знання, 1990.- 48 с./у співавт./
11. Українська народна педагогіка в школі.- К.: КДП, 1991.- 41 с.
12. Українська національна система виховання.-К.: КДП, 1991.- 48 с.
13. Формування в учнів наукового світогляду /навчальний посібник/. К.: КДП, 1992.-87./ у співавт./
14. Психологія проблемного навчання.-К., Знання, 1978.-48 с./у співавт./
15. Формування в учнів світогляду /з досвіду роботи/.-К., 1984.- 59 с.
16. Програма роботи педагогічних гуртків і факультативів.-К., 1983.- 16 с.
17. Програма історії педагогіки України// Плани, програми і методичні рекомендації до проведення семінарських занять з теорії та історії педагогіки.- К.: КДП, 1991.- 48 с./у співавт./
18. Історія педагогіки України. Програми педагогічних інститутів.- К., 1992.- 40 с./у співавт./
19. Історія педагогіки /проект/.Програми педагогічних інститутів.- К., 1993.- 31 с./ у співавт./
20. Українська етнопедагогіка.Програми педагогічних інститутів.- К., 1993.-31 с./у співавт./
21. Виховання в учнів радянського патріотизму в процесі вивчення української літератури: Автореф.дис...канд.пед.наук.-К.:1977.-24 с.
22. Перебудова школи і народна педагогіка /звернення до вчителів, керівників шкіл, працівників органів народної освіти/.-Літ.Україна, 1983.- 25 серпня / у співавт./
23. Повернімося до Берестині /звернення до батьків і педагогів/.- Молодь України, 1988.- 28 серпня /у співавт./

24. Родинному вихованню- всенародну турботу / звернення до батьків, бабусь і дідусів, педагогів, усіх причетних до виховання дітей/.-Культура і життя,1989.-8 жовтня /у співавт./
25. Дітям- материне слово / звернення до батьків, учителів, громадськості/.-Культура і життя,1990.-26 серія /у співавт./
26. Величезний культурний рух // Укр. мова і літ-ра в школі.-1968.-№4.- С.76-77.
27. Готові знання чи ланцюг відкриттів?// Укр. мова і літ-ра в школі.- 1967.-№3.- С.71-72.
28. Турток мовної культури // Укр. мова і літ-ра в школі.-1968.-№1.- С.68-72.
29. Емоційний заряд уроку // Укр. мова і літ-ра в школі.-1968.-№6.- С.50-54.
30. Щоб опалахнув любові жар // Укр. мова і літ-ра в школі.-1970.-№10.-С.43-45.
31. Патріотичне виховання публіцистів на поезіях Т.Г.Шевченка// Укр. мова і літ-ра в школі.-1972.-№10.-С.48-50.
32. Організація самоосвітньої роботи вчителів // Рад. школа.-1973.-С.100-105.
33. Виховання в учнів патріотичних та інтернаціоналістських переконань// Рад. школа.-1975.-№11.-С.51-57.
34. Патріотичні мотиви // Укр. мова і літ-ра в школі.-1975.-№6.- С.52-56.
35. Поглиблювати ідеїно- політичні переконання школярів // Народна освіта.-1976.-№1.- С.66-69 /рос. мовою/.
36. Деякі актуальні питання психології проблемного навчання// Рад. школа.-1976.- №1.-С.28- 34.
37. Виховання учнів у дусі радянського патріотизму// Методика викладання укр. мови і літ-ри.-К.: Рад. школа.-1976.-№7.-С.9-18.
38. Всесоюзний форум психологів // Рад.школа.-1977.-№10.-С.108-112 /у співавт./
39. У Всесоюзний з'їзд психологів // Укр. мова і літ-ра в школі.-1977.- №10.-С.95-96.

40. Актуальні проблеми формування в учнів наукового світогляду // Рад. школа.-1979.-№1.- С.15-22 /у співавт./

41. Шкільне навчання: принципи і шляхи оптимізації // Народна освіта.-1979.-№3.- С.84-85 /у співавт./-рос.мовою.

42. Зігрівати знання почуттями // Наука і суспільство.-1979.-№12.-С. 28-30.

43. Учити мислити // Народна освіта.-1981.-№2.-С.101/рос.мовою/.

44. Заводи в творчому пошуку // Народна освіта.-1981.-№10.-С. 26-32.

45. Формування в учнів моральних переконань // Рад.школа.-1982.-№1.- С.26-30.

46. Пошукова діяльність учнів у процесі розв'язування проблемних завдань // Початкова школа.-1982.-№11.-С.57-61.

47. Утверджувати покликання // Рад. школа.-1986.-№5.-С.58-60.

48. Робота вузу по педагогічній профорієнтації учнів // Проблеми орієнтації учнівської молоді на педагогічну спеціальність.-Задепон. в ЦДІ проблем вищої школи.-М.,реєстр. №466-87 від 24.03.87р. С.16- 36.

49. Основні шляхи формування наукового світогляду майбутніх май-педагогів // Реформа школи і вдосконалення науково-педагогічної підготовки вчителя.-Задепон. в ЦДІ проблем вищої школи.-М.,реєстр. №466-87 від 24.03.87 р.-С.24-44.

50. Наукова своєрідність педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського// Початкова школа.-1988.-№9.-С.45-49/ у співавт./

51. Кілька дослідів з педагогічної профорієнтації учнів// Науковий бюлетень Вибацького педагогічного інституту СРВ.-1987.-№3.-С.38-43 / у співавт./-в"єтнам.мовою.

52. Продуктивна праця як засіб формування наукового світогляду учнів в педагогічній системі А.С.Макаренка// Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції ЧССР.-П'ятів,1989.-С.211-221 /у співавт./-словацькою мовою.

53. Ідеї народної педагогіки, народознавства як засоби патріотичного виховання // Шляхи дальшого вдосконалення патріотичного виховання .: Румк,1990.-С.30-31.

54. Народна педагогіка і В.О.Сухомлинський // Рад.педагогіка.-1991.-№2.-С. 103-106 /рос.мовою/.

55. Національна система виховання // Рад.школа.-1991.-№7.-

С. 47-52 / у співавт./

56. Історія педагогіки України: витоки, проблеми, перспективи // Рад. школа.-1992.-№1.- С.5-9 / у співавт./

57. Спільна робота школи, сім'ї і громадськості по патріотичному вихованню учнів /методичні рекомендації/.-К.1972.-28 с.

58. Система педагогічної профорієнтації в школі /методичні рекомендації/.-К., 1983.- 32 с.

59. Факультет майбутнього вчителя /методичні рекомендації/.-К.: КДП, 1981.- 26 с./ у співавт./

60. Утвердження в виборі професії вчителя.-К.:КДП, 1986.-50 с. / у співавт./

61. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи // Рідна школа.-1994.-№6.-С.13- 18.

62. Національне виховання: відродження, перспективи //Педагогіка і психологія.-1994.-№1.- С.132-139.

Руденко Ю.Д. Развитие теории і практики формирования у учащихся научного мировоззрения в истории педагогике Украины /1917-1911/.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01- теория і история педагогике. Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев, 1994.

Установлено, что соблюдение научных основ, реализация человеко-ведческих и народоведческих подходов в формировании у учащихся научного мировоззрения способствует развитию гуманистического потенциала личности, ее духовности. Выявлены традиции, пути и условия повышения эффективности формирования у учащихся научного мировоззрения в национальной школе.

418360

Rudenko Yu.D. Development of Theory and Practice of Formation of Pupil's Scientific World Outlook in the History of Pedagogics of Ukraine(1917 - 1941)

The Dissertation for doctorate of pedagogical sciences. Ukrainian State Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kiev, 1994.

It is proved that the observance of scientific bases, the implementation of humane approaches the formation of pupils' scientific world outlook promotes the development of humane potential of personality and its spirituality. Traditions, ways and conditions of increasing the effectiveness of formation of pupils' scientific world outlook in national school have been studied.

Ключові слова: науковий світогляд, наукова картина світу, погляди, переконання, ідеали.

Підписано до друку 12.05.1995 р.Об.2, 2.Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир.100.Зам.148.Безкоштовно.

Дод УДНУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9/

448360

AB 32.465

AB 32.465